

Т.О. Лоскутов

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.1

СТРУКТУРА ПРЕДМЕТА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Здійснено дослідження структури предмета правового регулювання у кримінальному процесі. Обґрунтовано, що зазначену структуру складають такі елементи: 1) процесуальний статус учасників кримінального судочинства; 2) порядок провадження у кримінальних справах.

***Ключові слова:** структура предмета правового регулювання; кримінально-процесуальні відносини; кримінальне провадження; права людини; законні інтереси.*

Осуществляется исследование структуры предмета правового регулирования в уголовном процессе. Обосновывается, что указанную структуру составляют такие элементы: 1) процессуальный статус участников уголовного судопроизводства; 2) порядок производства по уголовным делам.

***Ключевые слова:** структура предмета правового регулирования; уголовно-процесуальные отношения; уголовное производство; права человека; законные интересы.*

The article researches the structure of a subject of legal regulation in criminal trial is carried out. It is proved that the structure of a subject of legal regulation in criminal trial is made by such elements: 1) the remedial status of participants of criminal legal proceedings; 2) a manufacture order on criminal cases.

***Keywords:** structure of a subject of legal regulation; criminally-remedial relations; criminal proceedings; human rights; legitimate interests.*

Постановка проблеми. У схваленій у 2008 р. Концепції реформування кримінальної юстиції України зазначено, що одним з напрямів реформування системи кримінальної юстиції України є забезпечення ефективності кримінального судочинства [9, с. 23]. Важливе місце у реалізації цього напрямку реформування займає предмет правового регулювання кримінально-процесуального права, зміст якого зумовлює механізм кримінально-процесуального регулювання, що спрямований на досягнення бажаного результату кримінального судочинства. Тому дослідження предмета кримінально-процесуального регулювання, зокрема його

досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У теорії права окремі проблеми предмета правового

регулювання досліджувалися такими вченими, як С.С. Алексєєв, О.Д. Васильєв, А.М. Вітченко, В.М. Горшенєв, М.В. Долгополова, М.П. Карєв, В. Кнапп, В.М. Коган, Е.В. Кузнецов, Г.П. Курдюк, М.І. Матузов, М.П. Орзіх, І.С. Самощенко, В.Д. Сорокін, В.В. Субочєв, В.Н. Протасов, Ю.О. Тихомиров, Ю.Г. Ткаченко, Ю.К. Толстой, І.Л. Чєстнов, М.Д. Шаргородський, Г.Г. Шмельова, Л.С. Явич та іншими.

У теорії кримінального процесу окремим аспектам предмета правового регулювання присвячені роботи таких вчених: М.І. Бажанов, В.П. Бож'єв, В.В. Вандишев, Ю.М. Грошевий, В.Г. Даєв, О.П. Дєрбєньов, А.Я. Дубинський, П.С. Елькінд, В.С. Зеленецький, Л.Б. Зусь, Л.М. Карнєєва, Ф.М. Кудін, О.М. Ларін, Л.М. Лобойко, П.А. Лупинська, С.Д. Міліцин, В.Т. Нор, О.В. Смірнов, М.С. Строгович, І.Л. Петрухін, М.А. Погорецький, С.А. Шейфер, С.Д. Шестакова, М.Є. Шумило, Н.А. Якубович та інших. Вчені досліджували лише загальні питання; у їх роботах не приділено уваги визначенню структури предмета правового регулювання у кримінальному процесі*.

Метою дослідження є науковий результат у вигляді визначення структури предмета правового регулювання у кримінальному процесі. Для досягнення зазначеної мети необхідно виконати такі завдання: 1) проаналізувати уявлення в теорії права про структуру предмета правового регулювання; 2) визначити структуру предмета правового регулювання у кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У теорії права структура предмета правового регулювання вже неодноразово була предметом наукових дискусій.

А.М. Вітченко і В. Кнапп вважають, що структура предмета правового регулювання є ідентичною (або майже ідентичною) структурі суспільних відносин, що регулюються правом [2, с. 18-19; 7, с. 115-116]. Із цього випливає, що всі структурні елементи правових відносин є елементами структури предмета правового регулювання. Опонентами такої позиції виступають автори, які вказують, що віднесення до структури предмета правового регулювання структурних елементів суспільних відносин, що регулюються, обумовлює існування зв'язків між такими елементами, у тому числі і належних до різних правовідносин, але предметом правового регулювання традиційно вважається сукупність суспільних відносин, а не їх структурних елементів [4, с. 70].

В.Д. Сорокін, аналізуючи виділені С.С. Алексєєвим чотири рівні структури права (норми права, правового інституту, галузі права, системи права), зазначає, що кожному рівню структури права відповідає специфічний предмет регулювання [20, с. 76]. Автор пише, що струк-

* Винятком є лише робота С.Д. Міліцина «Предмет регулювання советского уголовно-процессуального права», у якій її автор розглянув структуру предмета правового регулювання крізь призму суспільних відносин [15].

тура права є «дзеркальне» відображення структури суспільних відносин, що регулюються правом [20, с. 76].

Спірною видається позиція В.Д. Сорокіна, оскільки структура права (насамперед та, яка виділена С.С. Алексєєвим) не може бути відображенням структури правовідносин, елементами якої є юридичний факт, об'єкти, суб'єкти, права і обов'язки. Кожен із зазначених елементів може регулюватися на будь-якому або на всіх рівнях структури права. І на кожному рівні структури права можуть регулюватися всі структурні елементи правових відносин. Тому структура права і структура суспільних відносин, що регулюються правом, прямо непов'язані між собою.

У цій же роботі В.Д. Сорокін пише, що структура єдиного предмета правового регулювання складається із декількох взаємопов'язаних складових частин (елементів), до числа яких відносить: 1) юридичний статус суб'єкта права (права і обов'язки); 2) зв'язки між суб'єктами права, які під впливом права приймають форму матеріальних і процесуальних правовідносин; 3) поведінка поза правовідносинами, яка регулюється шляхом встановлення заборон, сформульованих у правових нормах різної галузевої належності [20, с. 76-80].

Ми не можемо не погодитись із В.Д. Сорокіним у тому, що юридичний статус суб'єкта права є структурним елементом єдиного предмета правового регулювання. Разом з тим юридичний статус суб'єкта має включати окрім прав і обов'язків ще й такий елемент, як законні інтереси суб'єкта права, котрі займають важливе місце у предметі правового регулювання.

Законні інтереси виступають невід'ємним елементом правового статусу особи разом із правами і обов'язками та характеризують не тільки її позиціонування у системі суспільних зв'язків, але і використання наданих державою можливостей задоволення своїх потреб. Законні інтереси виконують особливу мотиваційну роль для учасників правовідносин. Остання полягає у тому, що законні інтереси, визначаючи наперед спрямованість поведінки учасників правовідносин, свідчать про те, що у конкретний період часу є найбільш актуальним для суб'єкта [21, с. 14-15].

Уточнення щодо другого елемента стосується того, що у процесуальних галузях права (кримінальний, цивільний, адміністративний процес тощо) при визначенні складових предмета правового регулювання доцільніше використовувати діяльнісний підхід. Це пояснюється тим, що динамізм юридичного процесу зумовлює швидку і часту трансформацію юридичного змісту правовідносин, зміну суб'єктного та об'єктного складів таких відносин. Інтенсивний рух юридичного процесу зводитиме нанівець практичне значення предмета правового регулювання як сукупності правовідносин*. Хоча щодо матеріальних

* Тому, наприклад, предметом правового регулювання чинного кримінально-процесуального закону є саме кримінально-процесуальна діяльність, а не кримінально-

галузей права (кримінальне, цивільне, адміністративне, трудове право тощо), котрі регулюють відносно стабільні суспільні відносини, структуру предмета правового регулювання доцільно розглядати через зв'язки, що під впливом права набувають форми матеріальних правовідносин.

Недоцільним є виокремлення третього елемента структури предмета регулювання, оскільки дотримання правових норм, що встановлюють заборони, не може здійснюватися поза межами правовідносин. Правові заборони є пасивними обов'язками суб'єктів права, яким відповідають права інших суб'єктів. Між цими суб'єктами встановлюються правовідносини, юридичним змістом яких є права і обов'язки (заборони), а фактичним – поведінка суб'єктів щодо реалізації зазначеного правового статусу.

В юридичній теорії також жвавою є дискусія про структуру предмету регулювання кримінально-процесуального права.

О.О. Красавчиков зазначав, що структурний аналіз предмета правового регулювання передбачає виокремлення різних груп суспільних відносин, котрі є елементами структури вказаного предмета регулювання [10, с. 5]. Погоджуючись із такою позицією, С.Д. Міліцин слушно зазначає, що у більшості випадків вчені не виправдано використовували для групування кримінально-процесуальних відносин формальну ознаку (суб'єктний склад), що взятий за критерій поділу*. Аналіз норм кримінально-процесуального права показує, що суспільні відносини, у яких бере участь один і той же суб'єкт (або суб'єкти), відрізняються між собою і часто загальною рисою для них є лише склад учасників. Наприклад, суттєво різняться суспільні відносини, що виникають при притягненні особи як обвинуваченого і його ознайомлення з матеріалами кримінальної справи, хоча суб'єкти обох відносин співпадають [15, с. 29-31].

С.Д. Міліцин визнає правильним науковий підхід Ф.М. Кудіна, який предмет правового регулювання кримінально-процесуального права структурно диференціює за видами кримінально-процесуальних відносин, результатом реалізації яких є застосування різних видів матеріально-правових норм. Серед останніх автор виокремлює кримінально-правові, цивільно-правові та державно-правові норми [13, с. 28]. Разом з тим С.Д. Міліцин зазначає, що поза увагою Ф.М. Кудіна залишилось багато відносин, котрі врегульовані кримінально-процесуальним правом, але безпосередньо не спрямовані на застосування жодних матеріально-правових норм (наприклад, відносини, що пов'язані із продовженням строків досудового слідства) [15, с. 31].

процесуальні відносини. Такий висновок випливає із статті 1 КПК, де встановлено, що призначенням останнього є визначення порядку провадження у кримінальних справах [12, с. 6].

* Тут С.Д. Міліцин аналізує роботи М.М. Полянського [17, с. 48], Р.Д. Рахунова [18, с. 69], Л.Д. Кокорева [8, с. 40], В.П. Божьева [1, с. 94-95].

Намагаючись охопити всі кримінально-процесуальні відносини, С.Д. Міліцин вказує, що предмет регулювання кримінально-процесуального права є складним системним утворенням, має розвинуту структуру, до якої входять три блоки суспільних відносин: 1) блок головних відносин (спрямовані на реалізацію кримінальної відповідальності або звільнення від неї); 2) блок допоміжних відносин (спрямовані на охорону прав учасників процесу; що складаються під час застосування примусових заходів; службово-процедурні; контрольно-перевірочні); 3) блок супутніх відносин (що складаються під час відшкодування шкоди, що завдана злочином; спрямовані на виявлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів і попередження нових злочинів; «заохочувальні») [15, с. 33-34].

Ми не можемо погодитися із С.Д. Міліциним у тому, що відносини, спрямовані на реалізацію кримінальної відповідальності, є головними, а відносини, що спрямовані на охорону прав учасників кримінального процесу, – допоміжними у структурі предмета регулювання кримінально-процесуального права, бо це означає верховенство норм кримінального права при визначенні структури предмета регулювання кримінально-процесуального права. Але це не зовсім так.

Дійсно, реалізація кримінальної відповідальності за порушення прав, передбачених кримінальним законом (далі – кримінальні права), що є предметом правового регулювання кримінального закону, зумовлює існування предмета правового регулювання кримінально-процесуального закону, змістом якого є процесуальний статус учасників кримінального процесу та порядок провадження у кримінальних справах.

Предмети правового регулювання кримінального і кримінально-процесуального права можуть бути представлені з погляду формально-логічного співвідношення понять як поняття перехресні, коли обсяг одного з них частково (в більшому або меншому ступені) входить в обсяг другого. Загальним для них у всіх випадках виступають такі явища або ж факти, що входять в обсяг предмета правового регулювання кожної з розглянутих галузей права, як злочин і вирішення питань щодо кримінальної відповідальності за нього та застосування покарання [16, с. 212-213].

Предмети регулювання кримінального і кримінально-процесуального права тісно пов'язані між собою. Останній фактично обслуговує предмет регулювання кримінального права. Кримінальний процес здійснюється заради реалізації норм кримінального права, відсутність яких зумовлює непотрібність кримінально-процесуальних норм. Разом з тим лише кримінальні права людини не можуть визначати предмет регулювання кримінально-процесуального права і, зокрема, його структуру. Інакше під час кримінального провадження можуть бути порушені інші (не менш важливі) права людини.

Предмет правового регулювання у кримінальному процесі має визначатися із урахуванням принципу верховенства права, який охоп-

лює всі права людини. Перераховувати останні у цій статті немає жодної потреби. На наш погляд, предмет правового регулювання у кримінальному процесі мають визначати такі права людини: 1) кримінальні (є предметом регулювання кримінального закону); 2) конституційні (є предметом регулювання Конституції); 3) природні (конвенційні) (є предметом регулювання Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та предметом інших міжнародно-правових актів, ратифікованих Україною); 4) суто процесуальні (є предметом регулювання кримінально-процесуального закону).

Структуру предмета правового регулювання у кримінальному процесі складають такі елементи: 1) процесуальний статус учасників кримінального судочинства; 2) порядок провадження у кримінальних справах. Названі елементи мають власну структуру, складові частини якої тісно пов'язані між собою.

Розглянемо окремо кожний елемент структури предмета регулювання кримінально-процесуального права.

Процесуальний статус учасників кримінального судочинства складається із їх кримінально-процесуальних прав, обов'язків та законних інтересів*, котрі мають визначати не лише кримінальні, а і конституційні та природні (конвенційні) права людини. Останні трансформовані із двох діалектично протилежних потреб людини: справедливості (свободи) і безпеки (порядку)**.

Жодний «похідний» від права засіб не знаходиться так «близько» до потреб суб'єктів суспільних відносин, як законний інтерес, що відіграє роль діалектично необхідної ланки, обумовленої межею переходу від соціального управління до більш специфічної системи правового регулювання [21, с. 16].

Законні інтереси учасників кримінального судочинства виступають гарантією задоволення потреби справедливості (свободи) та безпеки (порядку) під час кримінального провадження. Наприклад, якщо кримінальне провадження щодо особи здійснюється несправедливо (порушуються природні права людини), то навіть за відсутності певного кримінально-процесуального права вона може звернутися до суду для захисту свого законного інтересу, що впливає із людської потреби справедливості (свободи). Або коли Кримінально-процесуальний кодекс не містить норм, що належним чином забезпечують безпеку особи під час кримінального провадження, вона може звернутися до суду для захисту законного інтересу, зумовленого потребою безпеки (порядку).

* Формальним аргументом на підтвердження того, що законні інтереси є предметом правового регулювання у кримінальному процесі, є нормативне положення ст. 2 КПК, де вказано, що «завданнями кримінального судочинства є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь...» [12, с. 6].

** Ці потреби виділені О.Ф. Скакун при визначенні мети правового регулювання [19, с. 688-689].

Таким чином, законні інтереси займають важливе місце у процесуальному статусі учасників кримінального судочинства, бо спрямовані на забезпечення реалізації людських потреб, можливість задоволення яких не формалізована у кримінально-процесуальних правах.

Разом з тим кримінально-процесуальні права та кореспондуючі їм обов'язки зумовлюють існування законних інтересів у сфері кримінального судочинства. Законні інтереси учасників кримінального провадження впливають із нормативів кримінально-процесуального закону, положення яких прямо не дозволяють та не забороняють можливість задоволення людської потреби справедливості (свободи) та безпеки (порядку).

Другим елементом структури предмета правового регулювання є порядок провадження у кримінальних справах, що складається із послідовності певних процесуальних дій, сукупність яких утворює кримінально-процесуальну діяльність. Остання також може бути структурно поділена на певні складові елементи, серед яких вчені виокремлюють: вертикальні (процес, провадження, стадія, процесуальна дія, елементарний процесуальний акт, «квант» процесуальної дії) [5, с. 100-107; 6, с. 232-233]; горизонтальні (мета, завдання, принципи, функції, учасники, засоби, способи, форма, гарантії діяльності та рішення, що приймаються за її результатами) [3, с. 99-100; 11, с. 13; 14, с. 13].

Не вдаючись до дискусії про те, який структурний поділ кримінально-процесуальної діяльності (вертикальний чи горизонтальний) є кращим, ми вважаємо, що зміст всіх елементів кримінально-процесуальної діяльності та порядок її здійснення слід визначати із урахуванням балансу кримінальних, конституційних та природних (конвенційних) прав людини. Якщо при визначенні порядку провадження у кримінальних справах домінуватимуть кримінальні права, то такий порядок провадження може бути несправедливим. І навпаки, пріоритет конституційних, природних (конвенційних) прав людини над кримінальними правами при формуванні порядку кримінального провадження може призвести до неефективності останнього.

Отже, при врегулюванні порядку провадження у кримінальних справах необхідно балансувати між кримінальними і конституційними, природними (конвенційними) правами людини. Пропорційність вказаних прав є запорукою результативного та справедливого порядку кримінального провадження.

На підставі проведеного у цій статті дослідження можна зробити такі **висновки**:

1. Теоретичні уявлення про структуру предмета правового регулювання як у загальній теорії права, так і у кримінальному процесі є різноманітними, іноді протилежними. Це може негативно позначатися на формулюванні мети правового регулювання, досягнення якої є критерієм ефективності чинного законодавства.

2. Предмет правового регулювання у кримінальному процесі має визначатися із урахуванням принципу верховенства права, який охоп-

лює всі права людини. Перераховувати останні у цій статті немає жодної потреби. На наш погляд, предмет правового регулювання у кримінальному процесі мають визначати такі права людини: 1) кримінальні (є предметом регулювання кримінального закону); 2) конституційні (є предметом регулювання Конституції); 3) природні (конвенційні) (є предметом регулювання Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та предметом інших міжнародно-правових актів, ратифікованих Україною); 4) суто процесуальні (є предметом регулювання кримінально-процесуального закону).

3. Структуру предмета правового регулювання у кримінальному процесі складають такі елементи: 1) процесуальний статус учасників кримінального судочинства; 2) порядок провадження у кримінальних справах. Причому важливе місце у процесуальному статусі учасників кримінального судочинства займають законні інтереси, що спрямовані на забезпечення реалізації людських потреб, можливість задоволення яких не формалізована у кримінально-процесуальних правах.

Подальшими напрямками наукових розвідок можуть бути такі: 1) аналіз співвідношення структури предмета регулювання кримінально-процесуального права зі структурами предметів регулювання інших галузей права; 2) дослідження можливості виділення інших структурних елементів предмета регулювання кримінально-процесуального права, крім тих, котрі вказані у цій статті.

Бібліографічні посилання

1. *Божьев В.П.* Уголовно-процессуальные правоотношения. – М., 1975.
2. *Витченко А.М.* Метод правового регулирования социалистических общественных отношений. – Саратов, 1974.
3. *Гмирко В.П.* Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація: Монографія. – Дніпропетровськ, 2010.
4. *Григорьев Ф.А. Макаревич Н.С.* О системном анализе предмета правового регулирования // Вопросы теории государства и права. – Саратов, 1974. – Вып. 3. – С. 70.
5. *Зеленецкий В.С.* Структура советского уголовного процесса // Проблемы правоведения. – 1981. – Вып. 2. – С. 100-107.
6. *Зеленецкий В.С.* Структурные элементы советского уголовного процесса // Актуальные проблемы государства и права в современный период. – Томск, 1981. – С. 232-233.
7. *Кнапп В.* По поводу дискуссии о системе права // Сов. государство и право. – 1957. – № 5. – С. 115-116.
8. *Кокорев Л.Д.* Участники правосудия по уголовным делам. – Воронеж, 1971.
9. Концепція реформування кримінальної юстиції України, схвалена Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 27 – С. 20-29.
10. *Красавчиков О.А.* Структура предмета гражданско-правового регулирования общественных отношений // Ученые труды СЮИ. – Свердловск, 1970. – Вып. 13. – С. 5.
11. Кримінальний процес: Підручник / За ред. Ю.М. Грошевого та О.В. Капліної. – Харків, 2010.
12. Кримінально-процесуальний кодекс України: Чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 17 серп. 2010 р.: Офіц. текст. – К., 2010.
13. *Кудин Ф.М.* Принуждение в уголовном судопроизводстве. – Красноярск, 1985.
14. *Лобойко Л.М.* Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій. – 2-е вид., змі-

нене і доп. – К., 2008.

15. *Милицин С.Д.* Предмет регулирования советского уголовно-процессуального права. – Свердловск, 1991.

16. *Панов М.І.* Деякі аспекти співвідношення і взаємозв'язку кримінального та кримінально-процесуального права // Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи: Матеріали наук.-практ. конф. / Ред. колегія: В.В. Сташис (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Харків, 2010. – С. 211-214.

17. *Полянский Н.Н.* Вопросы теории советского уголовного процесса. – М., 1956.

18. *Рахунов Р.Д.* Участники уголовно-процессуальной деятельности. – М., 1961.

19. *Скачун О.Ф.* Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. – 2-е вид., перероб. і доп. – Х., 2009.

20. *Сорокин В.Д.* О структуре предмета правового регулирования // Правоведение. – 1972. – № 6. – С. 73-80.

21. *Субочев В.В.* Теория законных интересов: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Тамбов, 2009.

Надійшла до редакції 30.11.2011

І.В. Пиріг

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343. 985

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ

Розглянуто стадії призначення експертизи та проведення експертизи окремо з позиції їх кримінально-процесуальної регламентації. Сформульовано поняття призначення експертизи як слідчої дії та описано етапи її проведення.

Ключові слова: *призначення експертизи, проведення експертизи, слідчі дії.*

Рассматриваются стадии назначения экспертизы и проведения экспертизы в отдельности с позиции их уголовно-процессуальной регламентации. Формулируется понятие назначения экспертизы как следственного действия и описаны этапы его проведения.

Ключевые слова: *назначение экспертизы, проведение экспертизы, следственные действия.*

Stages of appointment of examination and examination carrying out separately from a position of their criminally-remedial regulation are considered. The concept of appointment of examination as investigatory action is formulated and its stages are described.

Keywords: *examination appointment, examination carrying out, investigatory actions.*

Постановка проблеми. Судова експертиза є важливою процесуальною формою використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. За її допомогою органи дізнання, досудового слідства і суду встановлюють фактичні дані, що неможливо встановити іншим